Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Doprinos akademika Mirka Pejanovića razvoju politologije (povodom 80. godišnjice života i 40 godina naučnoistraživačkog rada): Jubilej

Cvitković, Ivan

2025

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/849

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/

DOI: 10.5644/PI2025.221.04

ETNIČKI POLITIČKI PLURALIZAM I RASTAKANJE BOSNE I HERCEGOVINE

Asim Mujkić
dopisni član
Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine
amujkic@anubih.ba
ORCID: 0000-0002-9677-8137

Apstrakt: Na tragu istraživanja i tekstova Mirka Pejanovića o etničkom političkom pluralizmu, u svom tekstu autor govori o nastanku, razvoju i posljedicama jednog temeljno "pogrešnog sistema vladavine", oličenog u etnički utemeljenom parlamentarizmu, dizajniranog da trajno mobilizira glasačko tijelo na etničkoj osnovi i na taj način u stvari proizvodi neprijateljstvo i konflikt među građanima BiH i tako osigurava svoju hegemoniju. Nakon Odluke Ustavnog suda BiH o ukidanju zabrane formiranja političkih stranaka na etničkoj osnovi, 1990. godine, otvorio se prostor za pojavu političkih organizacija, stranaka koje će te terete prošlosti postepeno artikulirati u političke, ideološke platforme. Stvorili su se, sugerira autor, uslovi za naročiti *etnoparlamentarizam* koji je udario temelje svakog budućeg političkog artikuliranja i djelovanja.

Ključne riječi: etnonacionalizam, etnoparlamentarizam, ljudska prava

Uvod: O pravu građana BiH da se udružuju i formiraju stranke na etničkoj osnovi

Veliki revolucionar koji je učestvovao i u Američkoj i Francuskoj građanskoj revoluciji i jedan od očeva utemeljivača Sjedinjenih Američkih Država, slobodarski intelektualac, čiji je pamflet *Zdravi razum* poslužio kao neposredni povod za izradu *Deklaracije o nezavisnosti*, rekao je kako po prirodi "čovjek nije neprijatelj čovjeku, nego samo posredstvom pogrešnog sistema vladavine" (Paine, 1945: 58). U tekstu će se, u svjetlu ovog stava koji će poslužiti kao hipoteza, a na tragu istraživanja

i tekstova Mirka Pejanovića o etničkom političkom pluralizmu, govoriti o tome kako jedan temeljno "pogrešan sistem vladavine", oličen u etnički utemeljenom parlamentarizmu, dizajniran da trajno mobilizira glasačko tijelo na etničkoj osnovi, u stvari proizvodi neprijateljstvo i konflikt među građanima BiH i tako osigurava svoju vladavinu.

Obrazloženje Ustavnog suda SRBiH iz 1990. godine po kojem bi, piše Pejanović, "zabrana formiranja političkih stranaka na etničkoj osnovi mogla ograničiti ljudsko pravo na slobodu udruživanja" (Pejanović, 2012: 83), danas, trideset i pet godina nakon uspostave i dominacije tog principa, treba propitati, tim prije što su empirijski evidentne negativne posljedice takve odluke o kojima piše Mirko Pejanović. Te posljedice iz godine u godinu postaju sve većom preprekom racionalnoj organizaciji i funkcioniranju kako države tako i društva u cjelini. Odluka najviše sudske instance BiH po kojoj, kako piše Pejanović, "građani imaju političko pravo da se udružuju i formiraju stranke na etničkoj osnovi" (Pejanović, 2023: 155), na fundamentalan način odredila je političku budućnost, oblike političkog organiziranja, a da i ne govorimo o zločinima i stupnju destrukcije koji je uslijedio po uvođenju višestranačja na etničkoj osnovi. Vrijeme će pokazati, uz sve ozbiljnije teorijske i empirijske analize i rastući konsenzus među istraživačima, da, zaključuje Pejanović, "etničke stranke u BiH dobijaju većinsko povjerenje *građana usljed širenja straha na etničkim suprotnostima*. Tako se izborno tijelo BiH tokom izbornih procesa javlja u obliku tronacionalne podjele na srpsko, hrvatsko i bošnjačko izborno tijelo. Cjelina izbornog tijela – demosa BiH se fragmentira na tri odvojene podcjeline" (Pejanović, 2023: 159).

Mogli bismo za početak blagonaklono pretpostaviti da je ustavnim sucima, na moćnom valu kontinentalnih promjena i općega sloma socijalizma, bilo teško sa sigurnošću predvidjeti da bi organiziranje na etničkoj osnovi moglo biti kobno, zato ćemo se u ovoj retrospektivnoj analizi držati minimuma konsekvencijalističkih obzira sudske deliberacije tog historijskog trenutka i posvetiti se samom deontološkom okviru problema. Dakle, pođimo od problema mogućeg ograničenja ljudskog prava na slobodno udruživanje. Najvažnija kritičko-teorijska, ili deontološka primjedba koju bismo mogli uputiti ovoj sudskoj odluci glasi: ljudska prava – pa tako i ono na slobodno udruživanje – nisu i *ne smiju biti apsolutna* u svojoj pojedinačnosti. Naime, ljudsko pravo i sloboda imaju smisla jedino ako su kontekstualizirana s drugim ljudskim pravima i slobodama. A taj kontekst iščitava se iz tendencija partikularnog društva, njegovog historijskog i političkog razvoja, vrijednosnih okvira njegovih stanovnika kao i historijskih iskustava.

U suprotnom, apsolutizacija jednoga, među drugim ljudskim pravima, redovno završava u redukciji, pa i kvalitativnom poništavanju, obesmišljavanju drugih ljudskih prava, bez obzira na to što ona i dalje stoje nabrojana u preambulama ustava i slično. Recimo, u okvirima neoliberalnog poretka, apsolutizacija ljudskoga prava imovinskog posjeda, koja je omogućila nesmetano kretanje kapitala u potrazi za profitom i uvijek jeftinijom radnom snagom, dovela je do niza cikličnih ekonomskih kriza na

globalnoj razini, produbila imovinske razlike u pojedinačnim državama na drastičan način, potopila srednju klasu, na kraju otvorila prostor za pojavu populističkih, radikalno desničarskih političkih pokreta, fundamentalizama, iznova gurnuvši svijet na ivicu globalnog sukoba. Da i ne govorimo o tome u kojoj mjeri dominacija kolektivnih prava kao verzije individualnih ljudskih prava utječe na individualna ljudska prava u ustavnopravnoj arhitektonici BiH i obesmišljava ih, kako je već pokazano u nizu presuda Evropskog suda za ljudska prava od 2009. godine do danas.

Ako su ljudska prava i slobode u prvom redu izrazi ljudskog *samoodređenja* u jednoj modernoj političkoj zajednici, onda moramo znati da je najvažnija karakteristika ljudskog individualnog samoodređenja u samonametanju i samouspostavljanju granica, samoograničavanju, prema diktatu zdravoga razuma. Dakle, samoodređenje individuuma ima smisla jedino kao samoograničenje bez kojega bi ono bilo puko htijenje, nasumična žudnja koja zahtijeva svoje trenutačno ostvarenje, u biti iracionalna volja, ili hir. S tim u vezi dovoljno je posegnuti, recimo, za Unescovim dokumentom[1] iz 1948. godine koji prenosi najvažnije akcente s rasprava svjetskih intelektualaca koje su prethodile konačnom tekstu *Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima* koja će biti usvojena na Generalnoj skupštini UN 10. 12. 1948.

Tamo se, između ostalog, kaže da su "prava čovjeka pokušaji definiranja prostora individuuma (ili male grupe ljudi) prema svojim susjedima i većim grupama. Ona nikada ne mogu biti apsolutna i ne smiju predugo ostajati fiksirana bilo kakvom kodifikacijom" (Gerard, 1948: 211). Još eksplicitnije Jacques Maritain tvrdi da, ako je "svako od ovih prava po sebi apsolutno i ne podliježe nikakvom ograničenju, poput nekog božanskog atributa, onda će svaki konflikt među njima biti nerješiv" (Maritain, 1948: vii). U dodatku, Maritain smatra da se čak i "kada govorimo o 'neotuđivim' pravima mora praviti distinkcija između posjedovanja i uživanja prava, s obzirom na to da je uživanje podložno modifikacijama i ograničenjima koje nameće pravda u svakoj svojoj instanci" (Maritain, 1948: vii). Stav da bi zabrana političkog organiziranja na nacionalnoj osnovi mogla ograničiti ljudsko pravo na slobodu udruživanja bez uzimanja u obzir šireg historijskog i društvenog konteksta, ali i zamisljivih posljedica koje mogu proizići iz jedne takve odluke, u suštini je *apsolutizirao*, ili divinizirao jedno pravo i doveo u podređeni položaj i opasnost druga ljudska prava, pa čak, kako će vrijeme pokazati, i ono temeljno ljudsko pravo – pravo na život individualnih građana.[2] Upravo tumačenje ljudskog prava kao

[1] Šire pogledati u UN, 1948.

[2] U Appendixu II, koji predstavlja finalni rezultat Unescovog istraživanja o teorijskim osnovama ljudskih prava koji je napisao komitet eksperata od 25. 7. 1948. naslovljenog kao *Temelji internacionalne deklaracije ljudskih prava*, pod pravom, odnosno slobodom govora, okupljanja, udruživanja, štovanja i štampe navodi se sljedeće: "Kao instrumente u uživanju prava na političko djelovanje, ne manje posljedice njegovog prava na samoizražavanje, čovjek ima pravo iznijeti svoje ideje i nastojati da ubijedi druge da ih prihvate. Društvo ima ovlast da ograniči uživanje ovih prava samo u izuzetnim okolnostima i samo *ukoliko njihovo uživanje dovodi u opasnost postojanje društva ili principa na kojima je utemeljeno*" (Unesco, Appendix II, 1948: 14; Italik: A. M.) Uživanje prava

fiksnog i kodificiranog, na jedan *esencijalistički* način, izvan svakog društvenog i političkog konteksta na koji ono treba da se odnosi, iz današnje perspektive gledano, bilo je, najblaže rečeno, ishitreno.

Da su se zdravi razum i širi kontekst situacije uzeli u deliberaciju ustavnih sudaca toga doba, to nesporno fundamentalno ljudsko pravo moglo je biti zadovoljeno naprimjer listom uslova pod kojima može biti ostvareno, kao što propisujemo – adekvatnim zakonskim okvirima, nabrajanjem uslova i procedura – načine na koje ostvarujemo ljudsko pravo na obrazovanje ili zdravstvenu skrb, koji se razlikuju od načina na koji se ostvaruju u drugim zemljama. Uostalom, primjer njemačke ustavne zabrane nacističkog političkog organiziranja jedan je od načina zadovoljenja temeljnog ljudskog prava na udruživanje, s jedne, njegovoga uklapanja (potrebnih, svrsishodnih modifikacija) s drugim ljudskim pravima, s druge strane, a ponajprije uklapanja u društveno-historijski kontekst njemačkog društva i države, s treće strane. Upravo na tragu tada još uvijek živih iskustava Drugog svjetskog rata koji je u BiH imao dimenziju "bratoubilačkog rata", istrebljivanja na nacionalnoj osnovi, mogla se u obzir kao zamisliva posljedica uzeti mogućnost izbijanja novog bratoubilačkog sukoba. Uostalom, u javnosti se govorilo, uključujući i neke vodeće političke ličnosti kao što je Nijaz Duraković, predsjednik SK-SDP BiH, da će poteći rijeke krvi ukoliko se dozvoli organiziranje na nacionalnoj osnovi. Taj stav je imao status zdravorazumske pretpostavke šire javnosti.

Odluka Ustavnog suda RBiH iz 1990. godine da ukine zabranu političkog organiziranja na nacionalnoj osnovi uživala je i podršku Evropske zajednice koja je u novoosnovanim nacionalnim strankama vidjela, kako piše Pejanović, promotore političkog pluralizma, odnosno u njima su Evropljani tada vidjeli "nove stranke bez opterećenja iz prošlosti" (Pejanović, 2012: 84). Ovaj, danas sa sigurnošću možemo reći apsolutno pogrešan zaključak proistekao je iz jedne apsolutno pogrešne, ideološki navođene premise koja je dominirala Zapadnom Evropom toga doba. Naime, prošlost na koju misli Evropska komisija u ovom stavu je prvenstveno *komunistička*, to je prošlost komunističkog autoritarizma, diktature, totalitarizma. Međutim, problem je bio u tome što je ova teza s dubokim ideološkim zaleđem bila izuzetno površna, jer je u tom olakom, trijumfalističkom i radikalnom odbacivanju komunizma bivših jugoslavenskih republika, s njim istovremeno odbačen i njegov širi legitimacijski okvir, i to s dubokim historijskim naslijeđem, a to je *antifašizam*. "Odbacivanje tereta prošlosti" u zemljama bivše Jugoslavije u poređenju sa zemljama evropskog istoka kojima je komunizam stigao s ruskim tenkovima, čiji je legitimitet počivao na sili oružja strane velesile, pokazao se procesom nabacivanja novog – starog, još tegobnijeg i opasnijeg tereta prošlosti. Odbacivanje komunističko-antifašističkog

na političko organiziranje na nacionalnoj osnovi dovelo je, netom nakon njegovog uvođenja, u opasnost postojanje bosanskohercegovačkog društva u cjelini zajedno s vrijednostima i principima na kojima je ono utemeljeno, prije svega viševjekovnim zajedničkim životom u razlici.

tereta prošlosti koji je u BiH i drugim jugoslavenskim republikama išao "u paketu", otvorilo je prostor za povratak čitavog tereta nacionalističke pa i fašističke prošlosti. Drugim riječima, otvorilo je vrata pakla za građane i narode u BiH i dobrom dijelu bivše Jugoslavije. Sada, kao "generali poslije bitke", nakon stotinjak hiljada pobijenih sugrađana, znamo da se, za razliku od drugih istočnoevropskih zemalja, komunizam utemeljen na antifašizmu na području bivše Jugoslavije nije smio tako radikalno odbaciti, nego ga je trebalo nadgrađivati postepenim ekonomskim i institucionalnim reformama. Trebalo je pokazati više takta, ali i elementarnog poštovanja njegovih uistinu civilizacijskih tekovina.

Ne samo da su građani BiH na svojoj koži, a neki i svojim životima platili tu prošlost koja je oslobođena, poput bujice, nahrupila i potopila javni i politički diskurs tog ljeta i jeseni 1990. godine nego se, u mjesecima koji će uslijediti, ta prošlost vratila u svom punom fašističkom izdanju s otvorenim veličanjem fašističkih formacija iz Drugog svjetskog rata, njihovih ideologija, sveobuhvatnog revizionizma, pa čak i simbola i obilježja koja su danas gotovo mainstream, osobito u Srbiji, Hrvatskoj i dijelovima BiH. Može se, s ove vremenske distance, predložiti zaključak da je ova odluka najviše sudske instance Republike imala katastrofalne posljedice koje i danas, nakon 35 godina, uništavaju BiH i kao društvo, i kao kulturu, i kao politički subjekt. A stranke kojima se tepalo da su bez opterećenja prošlosti, pokazale su se kao stranke koje upravo svojim verzijama prošlosti kao teškim tegovima drže građane BiH u blatu.

Osnovna obilježja i institucionalni dizajn etnopolitičkog pluralizma

Nakon ovog pravosudnog preokreta od 180 stepeni, otvorio se prostor za pojavu političkih organizacija, stranaka koje će te terete prošlosti postepeno artikulirati u političke, ideološke platforme. Stvorili su se, dakle, uslovi za naročiti *etnoparlamentarizam* koji je udario temelje svakog budućeg političkog artikuliranja i djelovanja. U svojim istraživanjima Mirko Pejanović dokazuje, analizirajući izborne cikluse od 1990. pa sve do 2022. godine, da se tzv. etnički pluralizam, pluralizam čiju okosnicu čine tzv. nacionalne stranke, pokazao kao najsigurnija brana zdravom političkom pluralizmu, stalno onemogućavajući uspostavu klasične političke spektralizacije od ljevice, preko centra, ka desnici. Drugim riječima, političko organiziranje na nacionalnoj osnovi bio je recept za *obesmišljavanje i dokidanje pravog političkog pluralizma*. Ono što smo 1990. godine dobili bio je više jedan "multijednostranački" sistem, odnosno, pluralan je bio jedino okvir unutar kojega su, samo u najpovršnijem, trgovačkom smislu, koegzistirala tri faktički jednopartijska monolita sa svim karakteristikama jednopartijske vladavine na teritoriji koja je zaposjednuta, isprva apsolutnom glasačkom većinom, a potom i ilegalnom upotrebom sile, što od strane izvanjskog agresora, što od domaćih iredentističkih milicija koje su prionule na zadatak teritorijalnog zaokruženja.

Kakve smo, naime, stranke dobili nakon Odluke o poništenju zabrane političkog organiziranja na nacionalnoj osnovi? Prije svega, ovom, danas se mora reći historijskom odlukom Ustavnog suda SRBiH, namještena je pozornica za svako buduće *političko subjektiviranje ne građana BiH nego narodnih grupstava*. Prelaskom na etnoparlamentarizam ozakonio se prelazak s jednog društvenog grupstva – *klasa* – na drugo društveno grupstvo – *narod* – kao jedini relevantni oblik političke subjektivacije. Dobili smo takve političke organizacije čiji je vodeći politički sloj koji to grupstvo predstavlja sebe, stjecajem historijskih okolnosti i neumitnih promjena, proizveo kao avangardnu partiju, odnosno jedine legitimne predstavnike grupstva čiju političku subjektivaciju ta partija artikulira.[3] Glasovi građana su bili ušutkani i omalovaženi kao "anacionalni", "nacionalno nesvjesni", subverzivni, na isti način kako su, do jučer, u komunističkom režimu ušutkivani i omalovažavani kao "klasno nesvjesni", "klasno neprijateljski" i subverzivni. Opisujući osnovne karakteristike preddemokratskog jednopartijskog sistema Pejanović naročito naglašava "potpunu centralizaciju upravljačkih funkcija, jednopartijski monopol u kadrovskoj politici", a u sferi kulture i stvaralaštva, naglašava Pejanović, "bila je njegovana ideološka podobnost" (Pejanović, 2012: 82). Sada, kada, kako piše Pejanović, "etnički moment postaje osnova za ispoljavanje stranačkih interesa" (Pejanović, 2012: 106). Najednom dobijamo stranke, *nacionalne stranke*, koje, "zbog suprotstavljenih političkih stajališta o razvoju države BiH, a koje su rezultat etnonacionalnih politika, nemaju istorijsku prohodnost i pokazuju nemoć da uspostave konsenzus u odlučivanju o najvažnijim pitanjima socijalnog i političkog razvoja bosanskohercegovačkog društva" (Pejanović, 2012: 110).

Šta ovo znači? Prije svega znači da, kako će objašnjavati Pejanović, etnički moment preuzima ulogu dojučerašnjeg vladajućeg, klasnog momenta za ispoljavanje stranačkih interesa. Bivša vladajuća, jedina stranka, Savez komunista, svoje je

[3] Ko su bili pretendenti na "jedine legitimne predstavnike naroda", odnosno ko su bili ti bosanskohercegovački etnopolitički poduzetnici – osnivači nacionalnih stranaka? Prvi etnopolitički poduzetnici su bili pojedinci i grupe koje su u vrijeme "demokratskog prevrata" imali neku vrstu pristupa postojećoj mreži političke moći nakon prvih demokratskih izbora, jer su izborili pobjedu kao članovi nove narodnjačke, "nacionalne" stranke. Činili su je bivši komunistički partijski aparatčici, vojni, policijski ili obavještajni časnici, pojedini direktori državnih i društvenih preduzeća, ali i ljudi koji su u to vrijeme naširoko percipirani kao dokazani, notorni antikomunisti koji su narodnom pokretu davali svoj simbolički kapital: određeni akademici, intelektualci najčešće bliski identitetski stožernoj vjeri i vjerska lica, inžinjeri, liječnici koje se smatralo najmanje aficiranim od "komunističke pošasti", pjesnici čije su knjige bile zabranjivane (najčešće zbog raspirivanja međunacionalne mržnje), povjesničari s revizionističkim sklonostima, općenito ljudi koji su u prethodnom režimu bili zatvarani zbog svojih političkih stavova i nacionalističkih sentimenata, razni društveni marginalci, ponekad i prestupnici i slični. U svakom slučaju, ova ispočetka labava društvena grupa, koja je činila jezgru "nacionalne stranke", i širi krug ljudi oko nje, dakle pokret, uspio je iskoristiti historijski momentum kontinentalne promjene ideološke paradigme, učvrstivši se, najprije medijski, kao ideološka kontrasila onoj raspadajućoj komunističkoj, istupajući kao pravi predstavnici svoga etničkog naroda koji mogu odoljeti izazovu novog demokratskog doba.

interese legitimirao klasnim momentom, a svoje djelovanje razumijevao je kao zastupanje interesa radničke klase. Ta zamjena klasnog etničkim momentom u nosećoj strukturi nacionalne stranke odvela je političku pluralizaciju u sasvim drugom pravcu, pa bismo mogli u tom pogledu govoriti ne toliko o političkoj pluralizaciji koliko o transformiranoj i kontekstu prilagođenoj *boljševizaciji* političkog života u BiH, po kojoj formalna struktura, misija, organizacija partije iz prošlog sistema samo mijenja ili, bolje reći, prilagođava "svoju izbornu bazu" postajući partija *svoga* naroda – nacije. Pejanović zaključuje:

> Redukcija građanskog izbornog tijela u BiH na tri nacionalna tijela: bošnjačko, srpsko i hrvatsko postaće osnova istorijskom procesu u BiH koji se može označiti kao proces u kome je politički pluralizam zamijenjen etničkim pluralizmom. Radi se o tome da se politička pripadnost javlja istovremeno i kao nacionalna pripadnost. Građanski identitet je redukovan isključivo na nacionalni. Osnova političke reprezentacije nije građanin već nacija i nacionalni identitet ... a interesi političke elite postaju interesi nacije. (Pejanović, 2012: 86)

Zbog činjenice etničkog pluralizma, naprosto naročite etničke distribucije stanovništva, opseg djelovanja nacionalne partije bit će nešto manji nego što je bio one izvorne, boljševičke partije koji je obuhvaćao cijelu Republiku, a obuhvat državnih poluga moći morat će od sada biti *dijeljen* s drugim nacionalnim strankama na *partnerski* način, što će ostati trajna karakteristika političkog života u BiH, kako je to identificirao Mirko Pejanović. Međutim, princip političkog djelovanja ostaje manje-više isti, fokusirajući se oko uloge avangarde predstavljenog kolektiviteta i njegovog "legitimnog predstavljanja", koja je obuhvaćena isprva političkom floskulom, a potom i političkopravnom kategorijom "vitalnog nacionalnog interesa", pri čemu se ono nacionalno odnosi na etnonacionalno, a ne na državno, kakav je smisao sličnih formulacija na Zapadu. Boljševička struktura i organizacija nove nacionalne partije najbolje izlazi na svjetlo dana u slučajevima gdje postoji jasnija etnička dominacija, kao kod Tuđmanovog HDZ u Hrvatskoj ili kod Miloševićevog SPS-a u Srbiji. Djelovanje transformirane boljševičke partije je "neposredno", "sraslo" – jer ona je partija svoga naroda – jer je njezino biračko tijelo neposredno – pravi pripadnici naroda su glasači svoje nacionalne stranke, po čemu je ta stranka uvijek avangarda, nekoć radničke klase, a nakon 1990. godine svoga naroda. Ta će *neposrednost* ostati važna karakteristika političkog života u BiH, kako u svom komunističkom, tako i u novom, etnonacionalističkom periodu, nasuprot pluralističkom interesnom posredovanju na kojem se temelji jedan građanski, ili liberalno-demokratski politički poredak.

Ovaj moment *neposrednosti* jako je važan u konstituciji i samopoimanju nacionalne stranke. Biračka baza se, vidjeli smo, mobilizira neposredno iz etnonacionalne grupacije: ime, porodični i religijski background jednostavno *predodređuje* individuuma u pripadanju naročitoj grupi, čime se politička subjektivacija okončava

"tu", "na licu mjesta" i prije nego što je počela. Dok je građanska politička subjektivacija samoodređujuća i posredna u svom ozbiljenju preko artikuliranih interesa, ova etnopolitička je neposredna i predodređujuća. Uz podršku odgovarajuće vjerske zajednice ta neposrednost poprima još i *vrhunaravni* legitimitet po kojem je svaki pravi pripadnik naše nacije istovremeno i vjernik i glasač naše stranke, a onaj među nama koji se u tu sliku ne uklapa nacionalni je izdajnik, nacionalno neosviješćen, komunist, ateist itd., što je postalo novom vrstom kriterija "ideološke podobnosti", kao karakteristike, kako piše Pejanović, iz preddemokratskog perioda. Time je nametnut i arhetip pravog pripadnika naroda prema kojemu će se mjeriti svi drugi i snositi određene sankcije za svoja individualna, građansko-anacionalna odstupanja. Ovakav politički okvir i jedini "legitimni" oblik političke subjektivacije u zemlji na širem društvenom planu usmjerio je procese koordinacije djelovanja građana, koji bismo mogli, po analogiji s društveno-političkim procesima nakon Hitlerovog dolaska na vlast u Njemačkoj, nazvati *Gleichschaltungom* (poravnanjem). Ovaj fenomen se odnosi na političko i šire društveno preorijentiranje izraženo u prihvaćanju, s početka nacističke ere, nove političke klime, a s prvenstvenim ciljem osiguranja vlastite pozicije, možda i napredovanja u karijeri ili društvenoj hijerarhiji, kao i stjecanja zaposlenja. U dodatku, ovaj pojam opisuje nacističku politiku pretvaranja tradicionalnih organizacija – omladinskih grupa i svih vrsta klubova ili asocijacija – u specifično nacističke organizacije.

Proces "poravnanja" zahvatio je, na korjenit način, cjelokupno bosansko-hercegovačko društvo naročito nakon pobjede na izborima u jesen 1990. godine, kada se, naprasno, kako se to u BiH kaže, počinju brojati nacionalna "krvna zrnca", kada se počinju nacionalizirati razne udruge, kada otpočinje masovni transfer iz "one bivše" u "nove", nacionalno svjesne partije, kada nova vrsta političke podobnosti, ovaj put kao etnopolitička podobnost, postaje preduslov za napredovanje u karijeri ili zaposlenje. Naravno, poravnanje, koje je u BiH bilo prisutno i za vrijeme komunizma, a nakon 1990. godine postalo etnopolitičko, ili nacionalnoidentitetsko poravnanje, nije svojstveno samo za BiH ili nacističku Njemačku. Ono je karakteristika svakog modernog, otuđenog društva koje je zapalo u tešku krizu i predstavlja jedan oprobani oportuni način preživljavanja u turbulentnim vremenima. Uostalom, Hannah Arendt, pišući o *Gleichschaltungu* iz 1933. godine, kaže kako je svjedočila kako njezini prijatelji, obični narod, "postaju koordinirani ravnajući se u jednu liniju relativno dobrovoljno. Ali, nisam vjerovala ni tada ni danas da bi Jevreji i njemački jevrejski intelektualci postupili ikako drukčije da su okolnosti bile različite." (Arendt, 1994: 11).

Neposrednost i sraslost političke subjektivacije nema nikakve naročite političke ideje, jer ono što je političko u djelovanju nacionalne stranke od 1990. pa sve do danas je "egzistencijalno", to je politika *ugroženosti* opstanka partikularne narodne skupine. Stranka koja na kredibilan način može da ponudi opstanak i preživljavanje partikularnog naroda u narednom mandatnom periodu, nacionalna

stranka, dobija izbore. Naravno, u kasnijim izbornim ciklusima, ulog se povećava, kako stranka ovladava ključnim resursima i mrežom institucija, kada se javlja i kao najjači poslodavac, pri čemu se pojam opstanka širi i na egzistencijalni interes i boljitak nacionalnog individuuma. Zato artikulacija politike nacionalne stranke i sama mora biti neposredna – egzistencijalna,[4] jer se centrira oko opasnosti samog opstanka svoje nacionalne grupe, s vjerom kao nekim neupitnim krajnjim garantom ispravnosti opredjeljenja građanina. To i nije politika u pravom smislu riječi, već više neka vrsta "eshatologije".

Pejanović piše:

> Postojalo je zajedničko stanovište u tretmanu pozicije svog naroda i kod HDZ i kod SDA i kod SDS. To stanovište se zasnivalo na tezi o ugroženosti naroda u pogledu slobode na nacionalni razvitak, a naročito u pogledu političkih sloboda i slobode vjeroispovjesti. Na ovoj osnovi došlo je do iskazivanja otvorene podrške vjerskih zajednica etničkim strankama u kampanji za izbore u novembru 1990. godine. (Pejanović, 2012: 85)

Ovo identitetsko, kolektivističko poravnanje, inicirano naročitim oblikom političke subjektivacije, bilo je, na žalost, samo prvi korak u cijepanju društva u cjelini i razvrgavanja vrijednosti na kojima je ono historijski počivalo. Ono što se, nakon izborne pobjede nacionalnih stranaka 1990. godine, počelo odvijati jest naročita vrsta *teritorijalnog* poravnanja. Pejanović piše: "Upravljanje na dijelu prostora gdje živi većina jednog naroda javlja se u obliku jednopartijskog monopola." (Pejanović, 2023: 146). Udareni su temelji za procese etničke teritorijalizacije, koji će doživjeti svoju kulminaciju u ratu protiv BiH kada zaposjedanje teritorije nakon prethodnog političkog ovladavanja putem izbora postaje i oružano. Na tim etniciziranim prostorima etnopolitičke elite će se na svaki način pobrinuti da se, kako Louis Althusser piše, osigura reprodukcija uslova proizvodnje ove naročite konstelacije vladavine, što pogodnim zakonima i procedurama, što uvezivanjem sa "svojim" vjerskim rukovodstvom, što umrežavanjem sa "svojim" poduzetnicima, akademicima, medijima, držeći razgranatu mrežu unutar sebe suprotstavljenih klanova boračkih organizacija kao svoju pretorijansku gardu.

Do sada smo govorili samo o inicijalnim fazama etničke pluralizacije, do prvih višestranačkih izbora, kada preovladava, do sada, *jedini* konsenzus između ove tri nacionalne stranke, koji se sastojao od saglasnosti rušenja komunističke vlasti. Ostvarenjem tog cilja, barem prema predizbornim obećanjima, trebalo je prijeći u drugu fazu, fazu *dogovaranja* legitimnih nacionalnih predstavnika oko političkih

[4] Da opet parafraziram Hannah Arendt, naime, kada si napadnut kao Jevrej, onda se braniš kao Jevrej. Upravo je obilježje neposredne, etnopolitičke nacionalne ugroženosti zadržavanje u prvom redu političkog fokusa na taj napad, odnosno egzistencijalnu ugroženost pojedinca kao Bošnjaka, Srbina ili Hrvata, što u političkom smislu iziskuje naredni korak, naime, odbrane kao Bošnjaka, Srbina ili Hrvata. To je politika "opće opasnosti", koja iziskuje "mobiliziranost" i adekvatnu pripremu za odbranu koju organizacijski pruža naša nacionalna stranka.

pitanja kako u BiH tako i na nivou Jugoslavije. Međutim, preduslov za bilo kakvo dogovaranje su neke osnovne, zajedničke premise i vrijednosti, za koje su, kako je vrijeme odmicalo, bosanskohercegovački birači uvidjeli da ne postoje. Formalnu tranziciju pa i preoblikovanje boljševičke partijske strukture još bi se i dalo podnijeti, u nadi da će vremenom val demokratizacije utjecati i na samu strukturu partijskog organiziranja, da u prvi plan, odmah poslije izbora, nije izbio sadržajni element, to jest, kako Pejanović piše, programske razlike između samih nacionalnih stranaka:

> SDS ... osnove svoje programske platforme zasnovala je na ideji očuvanja Jugoslavije što je i dalje podrazumijevalo dominaciju i premoć srpskog naroda u njoj ... zadržavanje BiH u Jugoslaviji, ako ne cijele BiH onda jednog njenog dijela koji će se kasnije i proglasiti teritorijem Republike srpskog naroda. HDZ je imala programsko stanovište o političkom razvitku BiH kao suverene, nezavisne i međunarodno priznate države. Ali usljed velikog uticaja Tuđmana ... /nešto kasnije – A. M./ izvela je etničku teritorijalizaciju svoje vlasti sa sjedištem u Grudama. U činjenici formiranja postojanja i etničkog zaokruživanja HRHB sadržan je osnov za nastajanje hrvatsko-bošnjačkog vojnog sukoba 1993. godine. SDA ... zadržava interes za očuvanje jugoslavenske federacije pod pretpostavkom njene transformacije u konfederativni savez suverenih i nezavisnih republika, ali, u slučaju osamostaljenja Hrvatske i Slovenije, SDA ne pristaje da Bosna bude dio velike Srbije. (Pejanović, 2012: 88)

Naravno, kako su to diktirali događaji u BiH i njezinom okruženju, mijenjale su se donekle, nikada korjenito, i programske postavke nacionalnih stranaka. SDS je vremenom radikalizirao svoju poziciju i uključio se u agresiju na BiH s ciljem okončanja etničke teritorijalizacije i prisajedinjenja s ostalim "srpskim zemljama". HDZ se isprva opredijelila za međunarodno priznanje BiH sa SDA, ali i drugim opozicionim partijama u BiH, ali je to opredjeljenje počivalo na etnonacionalnim razlozima, što je vidljivo u pokušaju da se izmijeni referendumsko pitanje od marta 1992. godine. Uostalom, od posebnoga značaja za onodobnu borbu Republike Hrvatske za međunarodno priznanje bilo je da se spriječi da BiH ostane u sastavu neke Jugoslavije, odnosno proširene Srbije. Nakon ostvarenja tog cilja HDZ se također radikalizirao i potpuno priključio SDS-u u etničkoj teritorijalizaciji, koja je podrazumijevala i oružanu agresiju s ciljem oružanog zaokruženja hrvatskih prostora u BiH i njihovog prisajedinjenja s Hrvatskom, ili naročitim autonomnim statusom u okvirima BiH, ukoliko ona ipak opstane. Najzanimljivija je bila pozicija SDA. Za razliku od druge dvije nacionalne stranke, SDA nije imala luksuz "matične" države izvan BiH pa time ni centar moći koji bi negdje izvana mogao koordinirati političko djelovanje u BiH i djelovati kao krajnji sigurnosni garant, pa je to uvelike diktiralo i djelovanje SDA u narednom periodu u pravcu održanja bosanskohercegovačke države.

Time smo došli do naredne važne karakteristike etnopolitičkog pluralizma u BiH, a to je *nemogućnost postizanja konsenzusa*, i to onog najvažnijeg, o

samoj opstojnosti BiH, dakle oko njenog "državnog razloga". Već nakon prvih višestranačkih izbora iskristalizirala su se dva važna gravitaciona, međusobno suprotstavljena politička polja, koja su zadirala u sami državni razlog BiH. S jedne strane, kako piše Pejanović, bila je opcija "suverenog političkog razvitka BiH i međunarodno priznanje BiH u njenim istorijskim granicama. Ovu opciju zagovarale su SDA, HDZ i pet opozicionih stranaka. Druga opcija bila je da BiH ostane unutar redukovane Jugoslavije, što znači Miloševićeve Jugoslavije. Ovu opciju zagovarala je SDS i Draškovićev SPO, uz već pripremljenu i od Miloševića osiguranu vojnu opciju." (Pejanović, 2012: 91). Kako se vrlo brzo aktivirala vojna opcija, HDZ je napustio prvu i priključio se drugoj reduciranoj opciji prisajedinjenja s matičnom državom. Nakon kraja rata i propasti, barem one oružane, dezintegrirajućih projekata razvila se takozvana "probosanska" opcija, koju čine SDA i opozicione stranke, čiji je hendikep da se razvila isključivo na prostorima s bošnjačkom većinom, što je u konačnici svodi na jednu od nacionalnih opcija, i nacionalna opcija koju čine HDZ i SNSD, koji je u međuvremenu zauzeo ključnu poziciju srpske nacionalne stranke.

Cilj prve opcije je uspostava "građanske BiH", koju srpska i hrvatska nacionalna opcija razumijevaju kao *unitarističku* opciju. Takvo razumijevanje, pored zlonamjernih učitavanja prilagođenih vlastitim ideološkim potrebama, umnogome duguje, možda namjernoj, neartikuliranosti same "probosanske" opcije, koja sebe vrlo paušalno često određuje kao "građansku" opciju i koja može, baš zahvaljujući toj nedorečenosti, u sebi izjednačiti i sljedbenike nacionalne stranke i one koji se ne određuju kao takvi. Međutim, jedna je stvar reći da *želimo BiH bez etničkih razlika*, "građansku" BiH, koja negira etničke razlike (institucionalnim, zakonskim dizajnom, odozgo), a sasvim druga je da *ne želimo BiH bez etničkih razlika* (naravno i rodnih i kulturnih i slično), ali u kojoj te i takve razlike neće određivati hegemonijsku moć; nećemo razlike na temelju kojih će se uspostavljati hijerarhija moći / potčinjavanja i diskriminatorni poredak. To je BiH kao pravi pluralistički, društveno-politički okvir slobodnog izražavanja najšireg mogućeg spektra razlika: to *nije "građanska", već* jedna *demokratska BiH*. Tu se pozicija Mirka Pejanovića razlikuje od paušalnog, namjerno maglovitog građansko-bošnjačkog nacionalizma. Cilj druge opcije je troentitetska BiH, Bosna kao unija tri visokoautonomna i suverena etnički utemeljena entiteta (doslovno mininacionalne države s jasnom, homogenom etničkom većinom i što je moguće zanemarljivijom manjinom) s eventualnom mogućnošću prisajedinjenja s matičnom državom ("srpski svet"), koju "probosanska opcija" razumijeva kao *separatističku* opciju.

Dakle, unatoč modifikacijama, pa čak i reteriranjima od "udruživanja na nacionalnoj osnovi", recimo, povremeno kod SDA, duh iz boce je već bio pušten i etnička homogenizacija jednog u opreci prema druga dva naroda zahvatila je sve bosanskohercegovačke narode. Kako dogovora o političkom djelovanju na temelju disparatno različitih političkih programa nacionalnih stranaka nije moglo biti, jedini

dogovor koji se mogao postići je onaj operativni, dogovor o djelidbi pozicija moći u Republici. Pejanović piše:

> Sve je ovo pogodovalo da se narod u BiH na prvim višestranačkim izborima, zapravo i nije pluralizovao i stranački opredjeljivao, nego se etnički svrstavao. Tako se stvorila društvena osnova da pluralizacija bosanskohercegovačkog političkog prostora bude izvedena na etničkoj osnovi. (Pejanović, 2012: 89-90)

Ovakav način djelovanja do današnjeg dana, 35 godina nakon prvih višestranačkih izbora u BiH, ostao je na snazi. Pejanović taj odnos u političkom životu BiH naziva "partnerstvom" koje, kako 1990. tako i dan-danas, počiva na "samo jednoj saglasnosti: da će zajedno izvršiti podjelu svog učešća u vlasti" (Pejanović, 2012: 90). I zaista, tokom svih ovih desetljeća to će biti sve od slaganja koje građani BiH od svojih "nacionalnih rukovodstava" mogu očekivati.

Nakon uspješno obavljenog stvaranja vlastitog, u ovom slučaju etnički određenog izbornog tijela i njegovog ozbiljenja u izbornim rezultatima, po kojima je 84% bosanskohercegovačkih glasača koji su izašli na izbore povjerilo svoj glas "nacionalnim strankama" i time potvrdilo da je subjekt političkog odlučivanja u BiH *etnos*, *narod* predstavljen svojom partijom, a ne individualni građanin, moglo se pristupiti narednoj fazi institucionalnog i teritorijalnog zaokruživanja:

> Budući da se sa dogovorom o podjeli učešća u vršenju vlasti dobila neka vrsta vlasništva nad državnim aparatom, kod pobjedničkih stranaka se ispoljila želja da teritorijalizuju svoju vlast na etničkoj osnovi. Ovakva želja bila je olakšana zajedničkim stavom tri nacionalne stranke o tome da su one jedini i autentični predstavnici interesa tri naroda. (Pejanović, 2012: 90)

Ako ovoj nepovoljnoj slici etničkog pluralizma koji opstaje na principu egzistencijalnog straha za nestanak naroda na unutrašnjem planu pridodamo turbulencije iz susjedstva, osobito ratne okolnosti u susjednoj Hrvatskoj, a potom i strateška prepozicioniranja JNA unutar same BiH, etnički pluralizam imao je neviđeni poticaj da učini naredni korak u ozbiljenju kolektivne politike. Doveo je, najprije, do stvaranja separatnih etnonacionalnih institucija i teritorija gdje su pripadnici datog naroda u većini, a potom i proglašenja zasebnih etničkih republika unutar BiH, mini, ili kvazidržava nacija na tlu BiH. Zanimljivo je, kada govorimo o etničkom pluralizmu, da te tvorevine (republike srpskog i republike hrvatskog naroda u BiH osnovane krajem 1991. godine i početkom 1992. godine) unutar sebe više ne njeguju etnički pluralitet, nego klasični, građanski princip "jedan čovjek, jedan glas" kao tip političkog odlučivanja. Iz datog se može zaključiti da je etnički pluralizam, čija je glavna karakteristika politički subjektivitet naroda, poslužio kao neka vrsta inkubatora za separatne, unutar sebe nepluralne kvazidržavne entitete na čelu sa svojom nacionalnom strankom koja se pokazuje i nastupa kao utemeljujuća "državotvorna" snaga.

U svrhu postizanja tog cilja, dvodiobe ili trodiobe BiH na nacionalnoj osnovi, bit će pokrenut rat protiv BiH kako iz njezinog susjedstva – odnosno, najprije transformacijom Jugoslavenske armije koja svrstavajući se na jednu stranu postaje okupaciona sila – tako i iznutra s ciljem uništenja ključne prepreke ostvarenju čistih državotvornih projekata, a to je stvarni pluralizam ljudi i naroda u BiH koji se oblikovao kroz vijekove i osiguravao njezin naročiti subjektivitet. Najbolji način za postizanje tog, kako ga je Rogers Brubaker nazvao, *etničkog razlučivanja* je ratni zločin, uključujući i genocid.

Poslijeratna politička spektralizacija u BiH i mogućnosti promjene

Poslije rata, politički život BiH, a s njime i naročiti etnički parlamentarizam, ulaze u novu, dejtonsku fazu. Pejanović piše kako je Dejtonski mirovni sporazum "nastao kao kompromis ratujućih subjekata i međunarodne zajednice" te da je novo dejtonsko ustrojstvo države BiH "dominantno izvedeno na etničkoj osnovi" (Pejanović, 2012: 93). Put od odluke Ustavnog suda o pravu na političko udruživanje na nacionalnoj osnovi do ustavom određenog cjelokupnog političkog života na nacionalnoj osnovi bio je pređen u vrlo kratkom roku od pet godina, zahvaljujući ratnim djelovanjima i pritisku međunarodne zajednice. Ovako koncipirano ustrojstvo na etničkoj osnovi s etnopolitikom kao finalnim političkim izrazom koji artikulira nacionalna stranka sa svojom državotvornom politikom koja isključuje svaku drugu, naravno da nije, kao uostalom niti 1990. godine, moglo počivati na konsenzusu. Dejtonskim sporazumom uvedena je civilna komponenta međunarodne zajednice zadužena za njegovu implementaciju – Ured visokog predstavnika koji, kako primjećuje Pejanović, nadomješćuje nepostojanje konsenzusa u vladajućoj strukturi etničkih partija u BiH.

Time se, i to ne iz nekih ideoloških razloga, konačno pokazalo da sloboda političkog organiziranja na nacionalnoj osnovi ne samo da potkopava razvoj političkog pluralizma nego i podrazumijeva neku nadinstancu s legitimitetom međunarodne zajednice koja osigurava bazični konsenzus o postojanju države. Političko organiziranje na nacionalnoj osnovi jedino je moglo dovesti do legitimacije, generiranja i daljeg grananja partikularnih, međusobno isključujućih, nacionalnih projekata i njegovih aktera. Međutim, ako bismo rekli da su građani BiH, nakon podjela i razornog rata, izvukli lekciju o pogubnosti organiziranja na nacionalnoj osnovi, grdno bismo pogriješili, jer već na prvim poslijeratnim izborima, kako piše Pejanović, blok etničkih stranaka pobijedio je apsolutnom većinom glasova, ponovivši rezultat od prijeratnih izbora sa 84%.

Istina, u nizu narednih izbora dešavat će se preokreti i generalno govoreći pobjeda stranaka vitalnog nacionalnog interesa više neće biti apsolutna, ali ono što se, na žalost, neće promijeniti u narednih trideset godina jest zadati i ustavom betonirani okvir etničkog pluralizma i njegovi principi političkog djelovanja, što Pejanovića

navodi na zaključak da "politički pluralizam u BiH nije samo izveden na etničkoj osnovi i da je nefunkcionalan, nego je i privid postojanja pluralnog sistema vladavine uopšte" (Pejanović, 2012: 102). Najgore u svemu je što je, za razliku od izbora 1990. godine, etničko biračko tijelo danas zagarantirano ustavom, nizom diskriminatornih odredbi koji propisuju načine biranja za različita državna tijela.

Na temelju svojih istraživanja Mirko Pejanović zaključuje:

> Politički pluralizam u BiH zasnovan na etničkoj osnovi, zbog istorijske nemogućnosti da postiže međusobni stranački konsenzus u pitanjima državnog razvitka, predstavlja stalnu opasnost za blokadu funkcionisanja političkog sistema i za stabilan razvitak bosanskohercegovačkog društva. (...) U svom djelovanju, a to se i u društvenoj praksi potvrdilo, etničke partije generišu društvenu svijest o nemogućnosti zajedničkog življenja između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog naroda. Etničkim strankama je imanentna politička djelatnost unutar koje se vrši etnička teritorijalizacija vlasti po modelu: jedan narod – jedna stranka – jedan vođa. (...) Pitanje etničke ravnopravnosti naroda u BiH (...) ne rješava se postojanjem etničkih stranaka. To pitanje se rješava primjenom ustavnog principa o ravnopravnoj i srazmjernoj zastupljenosti naroda u organima javne vlasti i to na svim nivoima vlasti. (Pejanović, 2012: 104)

Nakon inicijalne faze etnicizacije političkog života u BiH, potom svojevrsne, tragične ratne verifikacije tog principa koja se našla pretočena u ustavni okvir Dejtonske BiH, dakle, kada, kako kaže Pejanović, "etnički moment postaje osnova za ispoljavanje stranačkih interesa" (Pejanović, 2012: 106), kakva je i postoji li uopće ikakva perspektiva BiH kao države? Naime, ako se složimo s autorom da nacionalne stranke nisu u stanju uspostaviti konsenzus o pitanjima društvenog i državnog razvoja, pa niti samoga državnog razloga, ako danas imamo izborno tijelo, kako piše autor, koje se "javlja i funkcioniše kao bošnjačko, kao srpsko i kao hrvatsko" (Pejanović, 2012: 119), kakvi su, ako o takvima možemo uopće i razgovarati, izgledi za jednu "transformaciju pluralizma formiranog na etničkoj osnovi u interesni politički pluralizam čija je osnova građanin" (Pejanović, 2012: 118)?

Pejanović u mnogim tekstovima pokušava dati odgovor na ovo pitanje. Naime, kao što postoje izvanjski destruktivni utjecaji na prilike u BiH, recimo, projekt "srpskoga sveta" i izravna koordinacija političkog djelovanja Banje Luke i Beograda ojačana podrškom Putinovog režima, ili povremene eskapade visokih dužnosnika Republike Hrvatske koji, najčešće kroz difamaciju "političkog Sarajeva", pa i bošnjačkog elementa u BiH (izjava predsjednice Grabar-Kitarović o 10.000 islamskih terorista u BiH ili neke populističke izjave predsjednika Milanovića o Bosni i Bošnjacima), postoje i izvanjski poticajni utjecaji, uglavnom vezani za EU i NATO. S tim u vezi Pejanović piše:

> Iako nije osigurana funkcionalna struktura unutrašnjeg državnog ustrojstva, Dejtonskim mirovnim sporazumom je u BiH zaustavljen rat, započeo proces izgradnje mira. Unutar mirovnog procesa posredovanog angažovanjem vojnih i civilnih snaga međunarodne zajednice u izgradnji demokratskih institucija države BiH ostvaruje se njena integracija u NATO savez i EU. Kroz integracijski proces u evroatlantske institucije dovršava se internacionalizacija bosanskog pitanja u smislu izgradnje i funkcionisanja države BiH u zajednici evropskih naroda i država. (Pejanović, 2012: 38)

Na stranu što su od vremena pisanja ovog teksta pa do danas značajno promijenjene geopolitičke okolnosti koje se odražavaju ne samo na BiH nego i na faktor međunarodne zajednice involvirane u našoj zemlji, to nam ne smije skrenuti pogled od pretresanja unutarnjih snaga i mogućnosti za transformaciju političkog pluralizma s etničkog na građanski, bez koje, kako smo uostalom i imali priliku gledati sva ova desetljeća, internacionalni faktor ne može unijeti značajniju razliku u živote običnih ljudi.

Jedan aksiom bosanskohercegovačke političke scene funkcionira već 35 godina, a taj je da je, nakon što je političko organiziranje na nacionalnoj osnovi dovelo do ustanovljenja tri međusobno sukobljene etnonacionalne matrice političkog djelovanja, koje, kako piše Pejanović, "imaju bitno različita stajališta o državnosti BiH i njenom unutrašnjem političkom ustrojstvu" (Pejanović, 2012: 189), stalno se, nakon svakog izbornog ciklusa, ponavlja situacija da se "parlamentarna većina formira ne na principu koalicionog političkog sporazuma, što je", kako piše Pejanović, "model i praksa u demokratskim zemljama Evrope, već na osnovu partnerstva u podjeli i vršenju vlasti" (Pejanović, 2012: 189). Višedecenijska vladavina principa političke organizacije na nacionalnoj osnovi dovela je do takve transformacije političkog pluralizma u BiH koja je više neka vrsta *eutanazije* političkog spektra na nivou BiH.

Zaista, jedna od karakteristika etnonacionalističkog parlamentarizma, koju je opazio Pejanović, jest da nema više desnice niti ljevice, da se uobičajena moderna politička spektralizacija u takvim okolnostima organiziranja na nacionalnoj osnovi nikada nije mogla uspostaviti. Uostalom, egzistencijalna politika koja govori o opstanku, koja je uvijek politika "biti ili ne biti", ne dopušta spektralizaciju na desnicu – centar – ljevicu. Kao narativ opstanka ona je moguća jedino kao *desnica*, pa se politička pluralizacija u BiH može razumjeti jedino kao fuzionirano polje na desnoj strani političkog spektra. Istina, postoje partije koje usvajaju liberalne pa čak i socijaldemokratske elemente, ali ipak ne prekoračuju crvenu crtu egzistencijalističkog ili "državotvornog" narativa desnice, što zbog stvarnog uvjerenja u opasnost kolektivnog opstanka, što zbog straha od gubitka koliko-toliko pouzdane etnički određene glasačke baze.

Ono što je ostalo od političkog spektra u BiH izgleda ovako: kao u Sunčevom sistemu – u njegovom centru je državotvorna, etnonacionalistička ideja, a planete,

politički subjekti, odnosno partije, kruže oko njega pravilnom (predvidljivom) putanjom, s ciljem da dospiju što bliže toj ideji i da po mogućnosti istisnu druge planete. Izvan tog polja političke, ili bolje reći etnopolitičke gravitacije, nema ništa osim političke smrti. Ono što je porazno u svemu tome je da je područje djelovanja jedne od državotvornih ideja koje legitimiraju pojedinačnu političku stranku u tom prostoru uglavnom etnonacionalizirano, jer je, kako je pokazao Pejanović, etnoteritorijalizacija nešto što prirodno proističe iz takve vrste političkog organiziranja. Nacionalna stranka govori o naciji, a nacija podrazumijeva svoju teritoriju.

Tako čak i stranke koje za sebe tvrde da nisu "nacionalne", na ovako suženom, usmjerenom prostoru djelovanja, osiguranom Dejtonskim ustavom i zakonima, takvima postaju opsegom svoga djelovanja. To za posljedicu ima da se jedine prave političke borbe odvijaju unutar svakog od tih partikularnih etnopolitičkih gravitacionih polja, ali više ne na nivou cjelokupne države. Politička borba koja se tokom izbora vodi, dakle, više nije između pojedinih etnopolitičkih centara gravitacije na nivou BiH, premda jedno drugo koristi za opće, okvirne teme za političku mobilizaciju etničkog grupstva, nego jedino unutar svakog od tih centara ponaosob. Borba se vodi za poziciju centralne "državotvorne" stranke ili najjačeg garantora vitalnog nacionalnog interesa svoga naroda u naredne četiri godine. Ili, kako to u okvirima političke teorije opisuje Benjamin Reilly:

> Političke stranke u podijeljenim društvima su uglavnom etničke stranke, čiji su glasači uglavnom etnički glasači, koji nisu skloni da svoj glas daju članu suparničke grupe, kao što ni takve stranke nisu sklone da stječu povjerenje među glasačima suparničke grupe. Pod takvim okolnostima "polariziranog pluralizma" (...) izborna logika se mijenja od one konvergencije političkih pozicija ka jednoj politici ekstremne divergencije. Politika postaje centrifugalnom igrom. Bez umjerenih glasača, kompeticija za glasove dešava se na ekstremima, a ne unutar centra. Rezultat je jedan pojačano polariziran politički proces u kojem strateški poticaji za političare takmace za vlast njih usmjeravaju sve više prema pravcu djelovanja koji ohrabruje etničku netrpeljivost i razvijanje percepcije grupne nesigurnosti. Često je krajnji rezultat toga užasno nasilje unutar zajednice. Teoretičari tvrde da je od ključnog značaja za reguliranje etničkog konflikta promjena uslova koji ga ohrabruju uz pomoć alternativnog institucionalnog dizajna. (Reilly, 2001: 9-10)

Unutar tako polariziranog pluralizma i čestih centrifugalnih izbornih procesa, jedina transformacija političkog pluralizma koja se desila u proteklim decenijama bila je ta da prva nacionalna stranka iz 1990. godine nema ekskluzivitet predstavnika naroda, nego se ona određuje na izborima koji su po svojoj sadržini intraetnički i može je zamijeniti neka druga, isto tako nacionalno utemeljena stranka, i to ne svojim programom, nego političkim djelovanjem, pa je tako SNSD, isprva izvanjskom

intervencijom, a potom i izbornim putem detronizirao SDS s pijedestala zastupnika vitalnih nacionalnih interesa srpskog naroda, kao što je SzBiH detronizirala SDA u nekoliko navrata i slično. Tako da, ako uporedimo današnje stanje etničkog pluralizma s onim iz 1990. godine, jedina promjena koja se desila je svojevrsna "deboljševizacija", odnosno izgubio se monopol samo jedne, širokoobuhvatne nacionalne stranke u predstavljanju svoga kolektiva, i to ne u potpunosti, jer HDZ tu ulogu nije izgubio unutar hrvatskog nacionalnog bloka, dok je SNSD postao jedinom "legitimnom" strankom u srpskom bloku i nesmetano nastavio kvaziboljševički upravljati i vladati na svojoj teritoriji. Ono što je važno, naime, jedina politička spektralizacija koja se pod principom organiziranja na nacionalnoj osnovi odvija jest bliskost, odnosno udaljenost, ili bolje reći opća percepcija, stvorena kroz medije i propagandu, bliskosti, odnosno udaljenosti datog političkog subjekta od centralne "državotvorne" ideje. Tako su jedine prave političke borbe one koje se dešavaju unutar svakog od partikularnih etnopolitičkih gravitacionih polja, dok su sučeljavanja između lidera tih polja – u parlamentarnim raspravama, medijskom prostoru – više ritualna, performativna:

> U većini izbornih kampanja, naprimjer, političari koji se takmiče za poziciju imaju malo izgleda za dobitak, a daleko više za gubitak ako se uključe u pregovore sa svojim rivalima (...) učešće u dijalogu licem u lice s etničkim suparnicima lako se može karakterizirati kao izraz slabosti ili "prodaja" suprotstavljenom taboru. Etnički poduzetnici tada počinju "dizati cijenu" gurajući srednju političku poziciju dalje od umjerenog centra prema krajnostima, što postaje uobičajena praksa. Posljedice tog poteza mogu biti razorne: umjerene snage bivaju brzo preplavljene ekstremnim glasovima što vodi u tekući krug nasilja i odmazde – "upravo zato što je umjereni etnički centar često nesposoban da se održi pred centrifugalnim silama koje bivaju razularene usljed vatrene retorike etničkog šovinizma". (Reilly, Sisk, u Reilly, 2001: 9)

I dok imamo različite ideje, pa i elemente pravog političkog pluralizma, doduše bez klasičnog političkog spektra, unutar pojedinačnog etnonacionalnog bloka, vrlo malo ili bolje reći nimalo ideja, platformi, konkretnih poteza koji bi zasijecali preko pojedinačnih etnonacionalnih blokova nemamo, a to bi bilo potrebno ako smo zainteresirani za transformaciju pluralizma formiranog na etničkoj osnovi u interesni politički pluralizam, čija je, kako piše Pejanović, osnova građanin.

Ono po čemu se Mirko Pejanović razlikuje od velikog dijela istraživača našega podneblja je da pored detaljne analize problema on pokušava uobličiti i predložiti neke korisne ideje za njihovo prevazilaženje. Te ideje, međutim, nisu one radikalne, one koje dobro zvuče, koje su istinite, ali, zdravorazumski, praktično gledano, što je jedino relevantno za sferu političkog, nisu izvedive, neuvjerljive su čak i dok se izgovaraju, a kada se izgovore u eter, samo dodatno kompliciraju ionako kompliciranu političku sliku BiH. U zadatim okvirima etničkog parlamentarizma,

za početak, moguće je poduzeti male korake, koji bi u konačnici mogli polučiti velike rezultate, možda čak u vidu promjene ove cjelokupne političke paradigme. Pejanović, između ostalog, predlaže uvođenje "vanrednih izbora" kao važnog mehanizma protiv opstrukcija, ali i demokratizacije. On predlaže da onda "kada pobjedničke stranke ne formiraju vlast u predviđenom zakonskom roku", treba da "uslijedi raspisivanje vanrednih izbora i u entitetima i u državi" (Pejanović, 2023: 161). Suvišno je prisjećati se stalnih "talačkih kriza" u kojima pobjedničke političke elite znaju držati građane ove zemlje mjesecima, u vakumu bez kontinuiteta vlasti. Takva vrsta neodgovornosti ne treba od sada biti nagrađivana i ostajati nekažnjena. Upravo kroz instituciju vanrednih izbora građani bi imali priliku da, nakon višemjesečnog mrcvarenja i maltretiranja zapaljivim izjavama izabranih, njih prikladno sankcioniraju i kazne i svoj glas povjere nekom drugom.

Druga ideja vezana je za dizanje cenzusa za učešće političkih stranaka na izborima s 3 na 5%. Premda se prag od 3% čini poticajan za razbijanje partijskih monopola, poticajan za politički pluralizam, istovremeno uviđamo, iz jednog u drugi izborni krug, da politički prostor ove zemlje nije pluraliziran, pogotovo ne ovaj etnički parlamentarni sistem s karakteristikama koje smo ranije u tekstu izložili, nego je samo dodatno fragmentiran. S nižim izbornim pragom fragmentacija prerasta u apsurd. U zemlji čiji već fragmentirani izborni sistem naprosto ne dopušta mogućnost jasnog izbornog pobjednika izvan svog etničkog gravitacionog područja, ulazak manjih partija u političku arenu, osobito u kombinatoriku prilikom pregovora o uspostavi vlasti na kantonalnom, entitetskom i državnom nivou, dovodi do apsurdnih okolnosti da od jednog ili dva zastupnika manje partije zavisi cjelokupna konstrukcija većinske vlasti, što je izrugivanje glasačkoj volji većine građana i demokratiji kao takvoj. Funkcioniranje takve vlasti postaje zavisno od jednog ili dva čovjeka, udovoljavanja njihovim zahtjevima i trenutnim hirovima.

Pejanović također insistira na skeniranju glasačkih listića, s obzirom na porast općeg nepovjerenja građana prema cjelokupnom izbornom procesu. Brojni primjeri glasanja mrtvih, kupovine glasova, biračkih spiskova u kojima broj birača nadilazi ukupni broj stanovnika, bačene vreće s glasačkim listićima i slično samo ukazuju na ozbiljne dimenzije problema. Možda najvažnija i rekao bih dalekosežnija ideja za reformu izbornog zakonodavstva usmjerena je, kako piše Pejanović, na "ojačavanje građanskog interesnog pluralizma" (Pejanović, 2023: 161), ali ne odozgo prema dolje, već obrnuto, odozdo prema gore, naime od mjesne zajednice ili grupe mjesnih zajednica kao osnovne izborne jedinice, a ne općine. Mjesne zajednice već decenijama tavore u zapećku služeći uglavnom za kadrovske kombinatorike i trgovinu lokalnih pobjedničkih stranaka, otuđene od svojih sugrađana i njihovih stvarnih egzistencijalnih potreba. Međutim, upravo su one najbliže običnom građaninu i predstavljaju, samo ako se pravilno koriste, ulaz u sferu politike i političkog odlučivanja. Zato je u postojećoj konstelaciji odnosa važno ove kapije i mostove držati irelevantnim, zapuštenim, dalekim od pogleda običnih građana. A

da se upravo iz lokalnog okruženja, svoga kvarta, mogu pokrenuti politički procesi dokazuju nam ovih dana brojni zborovi građana u Srbiji, koji postaju ozbiljna platforma za promjenu političkog režima cijele zemlje. Kada govorimo o BiH, na ovom institucionalnom nivou, egzistencijalna politika naroda je najudaljenija, ustupajući mjesto egzistencijalnoj politici individualnih građana, čime postaje potencijalnom iskrom za buđenje demosa.

Literatura

Arendt, Hannah (1994) "What Remains? The Language Remains": A Conversation with Gunter Gaus, u: Kohn, Jerome (ur.) *Essays in Understanding 1930–1954. Hannah Arendt*, Schocken Books, New York, 1-24.

Gerard, Ralph W. (1948) The Rights of Mand. A Biological Approach, u: *Human Rights. Comments and interpretations*, United Nations Educational Scientific and Cultural Organization, Paris, 209-214. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000155042.

Horowitz, Donald (2003) Electoral Systems: A Primer for Decision Makers, *Journal of Democracy*, Vol. 14, 115-127.

Maritain, Jacques (1948) Introduction, u: *Human Rights. Comments and interpretations*, United Nations Educational Scientific and Cultural Organization, Paris, I-IX. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000155042.

Paine, Thomas (1945) *The Complete Writings of Thomas Paine*, The Citadel Press, New York.

Pejanović, Mirko (2012) *Ogledi o državnosti i političkom razvoju BiH*, Šahinpašić, Zagreb – Sarajevo.

Pejanović, Mirko (2023) *Bosna i Hercegovina 30 godina od sticanja nezavisnosti (studije, članci, recenzije knjiga)*, UMHIS, Sarajevo.

Reilly, Benjamin (2001) *Democracy in Divided Societies. Electoral Engineering for Conflict Management*, Cambridge University Press, London.

UN (1948) *Human Rights. Comments and interpretations*, United Nations Educational Scientific and Cultural Organization, Paris. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000155042

ETHNIC POLITICAL PLURALISM AND DISMANTLING OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Asim Mujkić
Corresponding Member
Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina
amujkic@anubih.ba
ORCID: 0000-0002-9677-8137

Abstract: Based on researches and texts of Mirko Pejanović on ethnic political pluralism, author investigates the beginning, development and consequences of one fundamentally flawed system of government, designed to permanently mobilize voters on ethnic basis, and thus producing animosity and conflict among citizens of Bosnia and Herzegovina and maintaining its hegemony. After the decision of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina in 1990 to cancel the ban on formation of political parties on ethnic basis, the entire new political space had been opened for the appearance of particular political organization that would articulate their political platforms on historical or mythical grievances. The conditions have been produced, as author suggests, for a specific model of ethnic parliamentarianism that set up foundations for any future political articulation and action.

Keywords: ethnonationalism, ethnic parliamentarianism, human rights

ANU BiH АНУ БиХ